

Een vrouwelijke fabrikteur uit de eerste helft der 19e eeuw

Margaretha Hermina Van Heek-ter Kuile (1796-1874) is één der weinige vrouwelijke fabrikteurs geweest die Twente heeft gekend. Zij verdient niet alleen om dit merkwaardige feit in de belangstelling te staan, maar ook omdat haar bedrijf enig inzicht geeft in de handel op het toenmalige Nederlands-Indië. Bij het lezen van hetgeen er van haar hand bewaard is gebleven komt onwillekeurig de herinnering aan een oud Twents bruiloftslied naar voren, dat de dagen voor en na het ja-woord met een treffende juiste typering van land en volk beschrijft. In dit „brulfteleed” wordt het arbeidsterrein van de jonggehuiden, die hun bestaan vinden in de textielnijverheid, nauwkeurig omschreven: „hee dellenhane in 't febriek, de kökken is dien könninkriek”. Dat wil zeggen: de man is in het bedrijf de baas, de vrouw voert de heerschappij in de keuken.

Op Margaretha Hermina ter Kuile kunnen echter beide begrippen van toepassing zijn. In het fabrikteursbedrijf van haar vader, Pieter ter Kuile¹⁾, waaruit later de N.V. Ter Kuile Cromhoff zou voortkomen, kreeg Margaretha toen ze nog een jong meisje was een verantwoordelijke taak. Als zeventienjarige nam ze de stukken in ontvangst, die de boeren thuis hadden geweven. Ze keurde het doek, betaalde het weefloon uit en gaf ketting-garen en inslag (de zgn. piepen) mee aan de thuiswevers.

Een meisje dat zo bij de pinken was en de haar toevertrouwde belangen zo goed behartigde was in het handeldrijvende Enschede van die dagen een begerenswaardige bruid. Toen Margaretha Hermina achttien was (in 1814) trouwde ze met haar neef Gerrit Jan van Heek²⁾, zoon van Hendrik Jan van Heek¹⁾ uit Delden, de eerste Van Heek die zich in Enschede had gevestigd. Gerrit Jan, lid van de firma H. J. van Heek en Zoonen, was op 32-jarige leeftijd weduwnaar geworden. Zijn eerste vrouw Aleida Bavink⁴⁾, die uit Almelo naar Enschede was gekomen, was in het kraambed gestorven; het kind overleefde de moeder slechts enkele dagen. Twee jaar na de dood van Aleida Bavink werd Margaretha Hermina de huisvrouw van Gerrit Jan. Zij zou hem tot grote steun zijn. Margaretha Hermina kende immers het reidersvak uit eigen ervaring.

Zij schonk haar man veertien kinderen, van wie er zes op jeugdige leeftijd overleden. Vijf meisjes en drie jongens groeiden voorspoedig in het huis aan de Markt, (nu Markt 2, Enschede). Deze drie jongens⁵⁾ zouden de eerste firmanten worden van Gebroeders van Heek, welke firma in 1859 werd opgericht nadat de firma H. J. van Heek en Zoonen was ontbonden.

Margaretha Hermina was 55 jaar toen Gerrit Jan in 1851 overleed. Zij nam na de dood van haar man diens plaats in het bestuur van H. J. van Heek en Zoonen in. Uit de balans van die firma over het jaar 1852, die mede door haar is ondertekend, blijkt dat zij drie achttien tot goed heeft van de winst, welke dat jaar f 18187,51 groot was. Het totale kapitaal dat zij in de onderneming had bedroeg f 213.453,79½. In 1857 deed zij afstand van haar aandeel ten behoeve van haar twee oudste zoons, Pieter Engbert en Hendrik Jan (Hein van het Schuttersveld, de drijvende kracht van de eerste firma Gebroeders van Heek).

Het zou alleszins begrijpelijk zijn dat de weduwe van Gerrit Jan na een leven waarin haar zorgen noch verdriet waren bespaard, maar dat haar tot een zeer gefortuneerde vrouw had gemaakt, de dagen die haar nog restten in een verdiende rust zou hebben doorgebracht. Maar zij achtte de tijd om stil te leven in haar voorname huis aan de Markt

nog niet gekomen. Haar commerciële gaven, reeds vroeg gerijpt en gestoeld op de ervaring welke zij aan de zijde van haar man en in de leiding van H. J. Van Heek en Zoonen had verworven, liet ze niet ongebruikt. Margaretha Hermina ging op haar eentje het fabrikeursberoep uitoefenen, merkwaardigerwijs naast de Gebroeders van Heek, haar zoons. Een volumineus copieboek, waarin de afschriften van haar correspondentie

Margaretha Hermina Van Heek-ter Kuile (1796-1874)
Schilderij in bezit van de heer H. A. Van Heek te Enschede.

zijn opgenomen, is bewaard gebleven⁶). Dit boek is vooral daarom zo belangwekkend omdat het inzicht geeft in de problemen, welke waren verbonden aan de handel op Indië.

De weduwe van Gerrit Jan doet uitsluitend zaken met blauw-indigo salemporis. Het zijn geverfde calicots, die goede aftrek vinden in de Oost-Indische archipel. Zij worden van Enschede uit in aanzienlijke hoeveelheden verscheept. In 1857, een jaar waarin Twente weinig heeft geëxporteerd, omvatte de uitvoer toch nog bijna 15.000 stukken, waarvan ruim 13.000 blauw geverfde calicots. Margaretha Hermina laat deze calicots soms bij duizend stukken tegelijk weven door bemiddeling van een der grootste fabriekers van Enschede, Blijdenstein en Co. Voor kleinere partijen komen in aanmerking Cardinaal in Almelo, Samson te Eibergen of J. A. Elderink te Enschede. Ook vraagt zij een enkele maal prijsopgave aan haar neven, die verenigd zijn in Van Heek en Co. en die de zaken van de firma H. J. van Heek en Zoonen hebben voortgezet. Ze verzoekt in haar brieven aan deze ondernemingen vooral niet te vergeten om mee te delen hoeveel korting wordt gegeven in het geval er contant wordt betaald. En als ze haast heeft wordt er, indien van een fabrikateur te Enschede prijsopgave wordt verlangd, voor twaalf uur van dezelfde dag bericht verwacht.

De verzending van de blauw indigo geverfde salemporis - het is niet bekend wie calicots voor haar verft - geschiedt per postillon naar Amsterdam, waar een handelshuis de goederen in ontvangst neemt en de assurantie bezorgt. Het transport, dat gewoonlijk bij vier kisten tegelijk geschiedt, neemt drie dagen in beslag. Maar als het dagenlang heeft geregend of bij dichte sneeuwval worden de kisten in haar magazijn te Enschede vastgehouden.

„Het natte weer is hier altijd een struikelblok en om die reden zal ik voorlopig niet afzenden”, schrijft ze. Soms staan bij de tolgaarders vier of vijf wagens, die met de grootste moeite door de dampende paarden naar het tolhuis zijn getrokken, waar ze voorlopig zullen blijven staan tot de weg beter begaanbaar is. En als het blijft regenen spant de voerman de paarden uit en brengt ze terug naar de dichtstbijzijnde halteplaats. Te water duurt de reis wat langer, maar dan kan vrij nauwkeurig worden voorspeld wanneer de goederen in de hoofdstad zijn. Van Enschede naar Almelo geschiedt het transport echter per as en herhaaldelijk krijgt voerman Schukkink dan ook „bod” om op de Markt te komen laden. In ruim vijf uur brengt hij de kisten salemporis naar Almelo, waar de Amsterdammer beurtman ligt te wachten.

Via Zwolle en de Zuiderzee worden de goederen naar Amsterdam gebracht. Door tussenkomst van een handelshuis vertrekken de balen salemporis met een „extra snelzeilende, gekoperde bark met inrichting voor passagiers” of een klipper, die nog de route om Kaap de Goede Hoop moet varen, naar Soerabaja.

De handel op Indië werd in die tijd gedreven op consignatiebasis, waarbij de handelshuizen aldaar een bepaald percentage bedongen voor hun moeite en de gemaakte kosten. Deze wijze van handeldrijven had vele nadelen. Het duurde drie maanden voordat de goederen te bestemder plaatse waren en het moest worden afgewacht of de prijs gemaakt kon worden, die Margaretha ervoor wilde hebben. Een ander bezwaar was het lang uitblijven van de afrekening. „Wanneer Ued f 10,- à f 9,75 per stuk kunt bekomen, moeten Ued maar dadelijk van de hand slaan en met deze partij niet zolang wachten, gelijk met de vijf kisten, gezonden door mijn zoon, de heer H. J. van Heek GJ Zn, per het schip Marianne (kapitein H. F. Granbeck). Hij heeft toch letterlijk een jaar op de verkooprekening gewacht”. Aldus schrijft Margaretha Hermina in een brief van 25 augustus 1859 aan de heren B.I. van Eek & Compagnie te Soerabaja.

Als blijkt dat de calicots meer en meer door de inlanders zelf worden geverfd moet de prijs van de salemporis enigszins omlaag. „Daarom moet Ued met het verkopen van de salemporis maar onder de tien gulden gaan”, zo heet het in een brief, die zij op 1 oktober 1860 schrijft aan de heren Schimmelpenninck & Compagnie te Soerabaja.

Het duurt soms enkele dagen voordat het eerstvarend zeeschip uit Amsterdam kan ver-

trekken. Het wachten is dan op lading en passagiers en zolang klipper en bark niet rendabel kunnen varen blijven ze zeilklaar liggen. Aan de firma Langeveld Jr. en Compagnie te Amsterdam schrijft ze dat de kisten salemporis naar Soerabaja behoren te worden gezonden. „Gaat het niet, dan via Batavia, echter u moet vracht bedingen als gingen deze direkt naar Soerabaja. Met tussenplaatsen heb ik niet gaarne te doen, want men weet niet waar men daar aan toe is”.

Einde 1860 blijken de prijzen van de salemporis niet best te zijn. Het kan, zo luidt een voorspelling van een harer vertegenwoordiging in Soerabaja, wel twee jaar duren voordat er verbetering zal optreden. Daarom schrijft Margaretha Hermina op 11 juni 1861 aan Schimmelpennick & Compagnie: „Als de salemporis zo slecht blijven zal ik mijne uitzendingen staken. Op 30 juli d.a.v. kregen de heren Schimmelpennick & Compagnie een uitbrander: „Tot mijn leedwezen hebt u mijn zaken niet goed behandeld. Een ander huis kan mijn salemporis wel verkopen en u doet het duurder. Het scheelt *f* 0,35 per stuk, namelijk *f* 8,65 en *f* 9,—. Dit is geen solide behandeling. Daarom zal ik mij wel wachten ooit weder kisten aan Ued. huis te Soerabaja te zenden”.

Later verwijt zij de heren Schimmelpenninck dat de salemporis de „schandelijke prijs van *f* 8,50 hebben opgebracht”. De ene brief volgt dan op de andere, totdat de heren Schimmelpenninck tot nader order niets meer mogen verkopen. Een brief van dezelfde strekking gaat naar andere huizen in Indië.

Met twee andere firma's doet Margaretha Hermina eveneens drukke zaken. Het zijn het geldkantoor van B. W. Blijdenstein Jr. te Enschede, waaruit later de Twentsche Bank NV. is voortgekomen, en de effectenmakelaars Holjé en Boissevain te Amsterdam. Met deze zaken voert zij een intensieve correspondentie.

Haar effectenportefeuille omvatte o.a. Russische certificaten van 500 Roebel à 5 pct, die op 16 oktober 1861 bij verkoop *f* 1756,12 hebben opgebracht; voorts Portugese obligaties, „blauwe” Spanjaarden, aandelen van de Twentsche Stoomblekerij te Goor en van de Enschedese Katoenspinnerij (de Grootte Stoom).

De gebeurtenissen in de wereld volgt ze met grote belangstelling, hetgeen gezien de internationale vertakking van haar belangen wel begrijpelijk is. Op 4 juni 1861 schrijft Margaretha Hermina aan Holjé en Boissevain: „Heden zag ik in de nieuwspapieren, dat Graaf Cavour, Sardinië's eerste minister, is overleden. Dat zal daar een grote beroering teweeg brengen, tenminste op de effectenbeurs heeft het reeds een nadelige invloed gehad”.

Scherp observeert deze vrouw wat er rondom haar geschiedt in het stadje Enschede en intens leeft zij mee met de tijd, waarin de Twentse nijverheid een begin maakt met de mechanisatie. Steeds meer rookpluimen worden er zichtbaar boven het oude Twentse land, waar zich onafzienbare heidevelden uitstrekken. De schoorstenen zijn de symbolen van de nieuwe tijd, die stoomfabrieken sticht, waterwegen graaft en ijzeren lijnen legt naar havens en naar mijnen.

Na de fatale brand van 7 mei 1862, waarbij ook het huis van mevrouw de weduwe Van Heek in vlammen opgaat, vindt men in haar copieboek geen aanwijzingen meer dat zij met Indië zaken doet.

Het is mogelijk dat de ververijen, waar de calicots behandeld werden, zijn verwoest.

Een andere factor, die van invloed kan zijn geweest, is de Amerikaanse burgeroorlog waardoor de prijzen van de ruwe katoen sterk stijgen.

Margaretha Hermina is dan de zeventig reeds genaderd. Een welbesteed leven ligt achter haar; een leven, waarin ze succes heeft gehad en waarin ze met een schier onbegrensde toewijding de taken, die haar werden gesteld, heeft vervuld: het besturen van een groot gezin, de opleiding van haar kinderen, maar ook de behartiging van omvangrijke zakelijke belangen.

Margaretha Hermina houdt zich intussen al weer bezig met de herbouw van haar verwoeste huis op de Markt, dat Gerrit Jan in 1813 had gekocht. In juni 1863 vindt de aanbesteding plaats. Zij woont er nog verscheidene jaren.

Op 15 maart 1874 eindigt het leven van deze bijzonder energieke vrouw.

H. M. Stegeman

AANTEKENINGEN

¹⁾ Pieter ter Kuile, 1774-1807, gehuwd in 1794 met Eva Catherina van Heek, 1768-1826

²⁾ Gerrit Jan van Heek, 1780-1851

³⁾ Hendrik Jan van Heek, 1759-1809

⁴⁾ Aleida Bavink (1785-1812), dochter van Hendrik en Aaltje van Lochem

⁵⁾ Pieter Engbert (1829-1888), Hendrik Jan (1830-1875) en Helmich August (1840-1917)

⁶⁾ In het bezit van de heer N. H. ter Kuile te Enschede.